

KARTOGRÁFIA, TÖRTÉNELEM ÉS EREDETKUTATÁS

BOD PÉTER (1712–1769) TÉRKÉPÉBEN

CARTOGRAPHY, HISTORY AND ORIGINS IN PÉTER BOD'S MAP
(1712–1769)

Az erdélyi térképészet-történet kezdetei a reformációban gyökereznek.¹ A legelső erdélyi térképek egyike Johannes Honterus (1498–1549) erdélyi-brassói szász reformátor kezéből származott, amelyet a *Rudimenta Cosmographica*-ban (1542) közölt. A jellegzetesen erdélyi térkép rendkívül ritka kartográfiai alkotás, amely az utókornak értékes földrajzi adatokat örökölt át Erdélyről, ha sok esetben nem is a legrészletesebb és legpontosabb módon. Az erdélyi kartográfia, vagyis az Erdélyi Fejedelemséggel foglalkozó európai kartográfia hasonlóan fejlődött a kontinens térképészetének változásaival, főképp a térképészeti kartusok minőségének és kivitelezésének javulásával. Az erdélyi térképészet-történet fejlődésének lehetősége két meghatározó tényező hatása alatt állt: az egyik az európai, és ezen belül a németalföldi kartográfia fellendülésének folyamódványa volt, másodsorban a Habsburg-udvar katonai és adminisztrációs reformszempontjait figyelemmel követő szükségszerűséget jelentett (utak kijelölése, kikötők, hidak megjelölése, bányák feltüntetése, az adminisztratív területbeosztás kartográfiai kivitelezése stb.). A térképészet erdélyi fejlődése is maga után vont a pontosabb, kivehetőbb, színesebb és részletesebb kartusok elkészítését. Ennek az igénynek tettek eleget a németalföldi officinák (Blau Amsterdamban, Planten Antwerpenben), amikor a térképkészítés igényes munkájába bevonták az ott tanulmányaikat folytató erdélyi peregrinusokat is. A peregrináció és kartográfia hozománya az is, hogy a nyomdák egyre pontosabb, színesebb és megbízhatóbb térképeket adtak ki, amelyek ma valóságos művészi alkotásoknak és ritkaságoknak is számítanak.² Olyan nevek, mint Abraham Ortelius, Mercator vagy Blau elégségesek ahhoz, hogy Németalföld, közép-európai érdeklődését megfelelően hangsúlyozzuk. A földrajz, nyomdászat és térképészet-tudomány szinte észrevétlenül lopakodott be a teológia, orvostudomány és jogtudomány mellett az erdélyi társadalom, tudomány tarsolyába. Ezeket az ismereteket a jelek szerint az erdélyi tudomány sokkal inkább a térképek tanulmányozására, mintsem a térképkalkotásra használta.

Felsőcsernátoni Bod Péter (1712–1769) magyarigeni református lelkész, 1740–1743 között németalföldi peregrinusként, maga is találkozott a földrajztudomány megkapó „eszközeivel” amikor a niwegeni (Németalföld) jezsuita kollégiumot látogatva, az ott látott földgömbről álmélkodva állapította meg, hogy: „ebhez hasonlót soha életemben nem láttam.”³ Az, hogy Bod Péter tanulmányozta a Seutter (1678–1757)⁴ által kiadott *Világatlaszt* Leiden régi egyetemi könyvtárában, vagy a Thysiusról elnevezett új leideni könyv-

¹ Francesco Roselli (1447–1513) Budán tevékenykedett és ő az, aki az első Magyarország-térképet metszette (*Ungheria Doppia*). Ebbe a térképbe beillesztette *Septemcastrum Transylvaniae*-t is. Zsámboki János az ő nyomdokain haladva, Lázár diák térképe után 10 évvel, 1556-ban, megpróbálta újrarajzolni Honterus († 1549) térképét, ugyancsak 1556-ban kiadva azt. Később 1570-ben kiadta Lázár diák térképét is. Ezeket a térképeket újra felhasználta Ortelius az *Atlaszában*. A térképekről lásd SZATHMÁRY Tibor, *Descriptio Hungariae, Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano, 1987, 29, 71, 81, 115, 153.

² Erdélyi részleteket is tartalmaztak azok az Európa-térképek, amelyeket Mercator 1572-ben, és Blau, 1623-ban adott ki (uo., 111.).

³ BOD Péter, *Önéletírás (Descriptio de sua vita)*, Magyar Athenas, Magyar Hirmondó, Budapest, Magvető, 1982, 22.

⁴ Georg Matthäus Seutter (1678–1757), német térképész. Lásd Matthäus SEUTTER, *Atlas Compendiosus sive totus Orbis terrarum in maxime neccesariis Geographicis Mappis*, Augsburg, 1740.

tárban, valamint behatóan kutatta a város könyvtáiraiban a magyar és erdélyi történetírást, igazolja azt a felismerést, hogy a peregrinus tudós számára a történetírás összefonódik a leendő segédtudomány: a kartográfia tanulmányozásával is. Az utilitarizmus XVIII. századi népszerű elvét követve Bod felismerte a földrajztudomány hasznosságát és szükségszerűségét egy modern történelmi értékelés kialakításában.

Az erdélyi térképészet lényegi fejlődésének okai azonban kapcsolatban álltak az európai térképészet fejlődésének dinamikájával is. Az első ok, előzmény a hadászati stratégiák pontos körülírása volt. Ennek a szükségszerűségnek tett eleget L. F. Marsigli gróf (1658–1730), aki erdélyi térképeit a törökökkel hadakozó Habsburg katonai vezetésnek rajzolta, nyilvánvalóan hadászati szempontok szerint.⁵ Ezek a térképek modernizációs és javítási szándékaikkal, lényegesen és hatásosan avatkoztak be az erdélyi térképészet életébe. Az erdélyi földrajzi valóságot pontosabban és hűségesebben tárták fel elődjénél, előbb a katonaságnak, majd a térképész közönségnek alapvető korrekktúrákat ajánlva fel a városok, folyók helyes ábrázolásáról. A hadászati szempontokat előtérbe helyező térképek azonban a XVIII. századra háttérbe kerültek, egyszerre a Török Birodalom hatalmának csökkenésével, és elkezdődött az adminisztráció modernizációs érdekeit követő térképészet kibontakozása. A XVIII. századi államismereti iskola (*Staatkunde*) megjelenése, mint a porosz állam és kultúra produktuma, egy olyan erőteljes eszközt helyezett a modernizációs szándékait sejtető Habsburg Birodalom kezébe is, amelynek segítségével megismerhetővé, újraszervezhetővé, gazdaságilag és politikailag fejleszthetővé válhatott a sokszínű államtest. Két felső-magyarországi, műveltségében kiváló lutheránus lelkész, Bél Mátyás (1684–1749) és Szászky Tomka János (1692–1762), rádöbrent arra, hogy a Habsburg Birodalmon belüli Magyarország leírása nem csak egy adminisztratív-politikai szükségszerűség és követelmény, hanem a modern történetírás számára is hatalmas kihívás. Munkájuk folytán a felső-magyarországi vármegyék leírását, kartográfiai mellékletekkel tették szavahihetőbbé és tartalmasabbá. Bél Mátyás vármegyeleírásait Mikovinyi Sámuel (1700–1750) egészítette ki térképekkel.⁶ A *Notitia Hungariae* című mű megjelentetése által a tudós triász: Bél, Mikovinyi és Szászky Tomka János megvalósíthatta annak a történelmi kutatásnak a prototípusát, amelyben a leírás lényegi részét képezte a történeti, kartográfiai, néprajzi háttérinformáció. Ez a történetírás példája annak, hogyan lehet eljutni egy vármegye, régió komplex összefüggéseit vizsgáló kutatásától egy modern történet-kartográfiai leíráshoz. A földrajzi, történelmi, mezőgazdasági, néprajzi, építőművészeti, gazdasági és felekezeti szempontokat is kimerítő elemzések összefonódtak azzal a reális igénnyel, hogy az olvasót földrajzilag is pontosan útbaigazítsák a szakszerű és pontos térképek segítségével. Felismerve az államismeret szempontjait is követő kartográfiai szempontokat és a helyes történelmi (földrajzi) leírás szükségszerűségét, megszületett a kartográfia és a történettudomány komplementaritását valló történeti hitvallás. Ezzel egyszerre megszületett egy új szakma is: a történeti kartográfia. A történetírásban modernnek nevezhető történet-kartográfiai eszme és ennek konkrét térképtörténeti lecsapódásai nagy visszhangra tettek szert úgy Magyarországon, mint Erdélyben, úgy az evangélikusok, mint a katolikusok vagy reformátusok körében.

A történelmi kartográfia eredményeinek meggyökereztetése vitathatatlanul összekapcsolható az államismereti iskola kiadványaival, és azokkal a személyiségekkel, akik ezeknek a kiadványoknak a háttérben álltak, mint Bél, Mikovinyi vagy Szászky Tomka János. A történeti kartográfia előzménye Schwandtner krónikagyűjteménye, amely a magyar történelmi források összefoglaló kiadását célozta meg, ugyancsak Bél

⁵ John STOYE, *Marsigli's Europe. The life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*, Yale University Press, New Haven, N.J. 1994, MARSIGLI, Luigi Ferdinando, *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről*, Könyvesház Kiadó, 2007.

⁶ BÉL Mátyás, *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, [Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése], Viennae, V. kötet, kiadás évei: 1735, 1736, 1737, 1742, 1749.

⁷ Iohann Georg SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Vindobonae, 1746.

Mátyás irányítása alatt.⁷ A forrásgyűjtemény vitathatatlan érdeme, hogy első ízben közli a későbbiekben elhíresült Anonymus-féle *Gestát*, amely mind a mai napig különféle közép- és kelet-európai történetírá-sokban vitatott és vitatható értékelésekre nyújtott lehetőséget.⁸ Azonban a Névtelen Jegyző első közlése nem okozott azonnal vitákat. Az Anonymus-gesta értelmezési vitája a XVIII. század második felében érte el legmagasabb szintjét, újból és újból előbukkanva a XIX. és az azt követő századokban. A magyar történetírás szempontjából a Névtelen Jegyző gestájának erénye a magyar honfoglalás folyamatának leírása, és az eredettörténet földrajzi szempontból történő kimerítő ismertetése. A közlés megerősítette, illetve felgyorsította a magyar történetírásban is a származás, származási hely pontos körülírásának forrásfelfe-dező és közlő kedvét. A honfoglalás és eredettörténet kérdéseit részletezte, de egyben bonyolította is Dezsericzky Ince (1702–1763) jezsuita történész neves vatikáni felfedezése, aki a magyar források közül a Julianus-jelentést tárta fel. Jezsuita társa, Pray György (1723–1801) újból kiadta, illetve majdnem pla-gizálta Dezsericzky Ince felfedezését, ezzel az eredettörténet vitáját nem csak színesebbé tette, hanem ezzel egyszerre bonyolította is a kérdéskör kutatásával foglalkozó történészek értelmezését.⁹ Nem véletlenszerű tehát Pray György, Szászky és Bod közös érdeklődése a magyar nép származástörténete iránt és nem utol-sósorban a származás földrajzát illetően.

A szakirodalom számára ismert Bod Péter és Szászky Tomka János hasonló teológiai, történelmi, filológiai és jogi érdeklődése, de hisszük, közös a kevésbé ismert történet-kartográfiai érdeklődés is.¹⁰ A XVIII. század eredettörténeti vizsgálódása kedvezett az ilyenfajta érdeklődésnek, hiszen függetlenül nem-zetiségtől és felekezettől Erdély az eredettörténet kutatásának lázában élt a felvilágosodás hajnalán. A korai felvilágosodás történetírása hangsúlyosan érdeklődött a közép-európai népek eredettörténete iránt, így az sem volt csoda, hogy a forrásközlés felfedezésének örömét a történeti földrajz első szárnybontásai nyomán a térképszettörténet próbálta élményszerűvé és vizuálisan élvezhetővé tenni. A történelmi térkép nem csak egy földrajzi terület ismertetésére szorítkozott, de arra is képes lett, hogy a folyókról, falvakról, városokról, hegyekről és utakról közölt információk mellé becsempésszen olyan történelmi adatokat, amelyek a térkép földrajzi irányultságát történelmi dinamikával töltötték fel. Igaz korábban is ismerünk történeti térképeket, de a XVIII. századi történeti kartográfiának épp az volt az érdeme, hogy folyamatokat, mozgást és történést közvetített a topográfiai keretnek, és ezzel olyan dinamikát kölcsönzött a földrajztudománynak, amellyel addig nem találkozhattunk. A történetírás megfogalmazta a kartográfiával szembeni elvárásait, és ezzel a térképészetet alárendelte az eredettörténet kutatásának. A felvilágosodás szellemiségét közvetítve azt a felada-tot szabta ki maga elé, hogy a történeti térkép segítségével sokakat oktathasson. Az első ilyen, didaktikai szempontokat sugalló történelmi térképsorozat, valójában a kor államismereti iskolájának felfogásában gyö-kerező alkotás, a Szászky Tomka János által alkotott térképalbum volt: *Introductio in geographiam Hunga-riae antiqui et medii aevi* címmel, amelyet a szerző 1781-ben jelentetett meg Pozsonyban. A programatikus, térképtörténeti szemmel feldolgozott forrásanyag fő mondanivalója a magyar eredetkérdés, honfoglalás-kartográfia megfogalmazása a hun-szkita eredetelmélet alkalmazásával. A 19 térkép közül a negyedikben *Hungaria seu Turcia in octo capitaneatus divisa* (1. ábra),¹¹ Anonymus adatait dolgozza fel a Schwandtner-féle publikáció alapján.

⁸ Lásd TÓTH Gergely, *Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai*, in: SZÁSZKY-TOMKA János, *Magyarország első történelmi atlasza*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 2004, 9.

⁹ DEZSERICZKY Ince, *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, Budae et Pestini, 1748, 1753, 1758–1760, vö. Georg PRAY, *Annales Hunnorum Avarum et Hungarorum*, Vindobonae, 1761.

¹⁰ TÖRÖK Enikő, *Tomka Szászky János és atlasza*, in Szászky Tomka János, *i.m.*, 7.

¹¹ *Uo.*, 26.

1. ábra. Szászky Tomka János térképe, amelyet Anonymus adatai alapján készített.

Szászky Tomka János történelmi atlasza 1734–1750 közötti alkotás, amely a magyar térképtörténet véleménye szerint a „magyar történeti földrajzkutatás archetípusa, amely megelőzte Maximilian Hell Anonymusról rajzolt térképét, amelyet 1801-ben publikáltak.”¹² A szerző kezdeményezése azonban alapos pedagógiai megfontolásoknak is eleget tett. A földrajzi ismeretek gazdag tárházának tanulmányozása behatolt a XVIII. századi iskolai tanulmányok kurikulumába, és ez alól a pozsonyi Evangélikus Gimnázium sem volt kivétel, ahol Szászky Tomka János is tanított. Ennek az újszerű pedagógiai követelménynek természetes hozománya volt az atlaszok, térképek, földgömbök és általában a földrajzi szemléltető eszközök elszaporodása a különféle gimnáziumokban, alárendelve a pozitív didaktikai teljesítmény igényének. Ez alól a kihívás alól a történettudomány sem tudott kibújni és Szászky Tomka János tanári tevékenységében megfelelő személyre lelt, aki a földrajztudományt (kartográfiát) sikeresen ötvözte a történetírással. A modern történeti kartográfia azonban nem ismeri annyira Szászky Tomka János vitathatatlan érdemeit, hanem sokkal inkább Hell Miksa (1720–1792)¹³ búvkörében él. A jezsuita tudós Anonymus krónikájának nyomdokán haladva, amelyet ugyancsak az 1747-es Schwandtner-féle kiadványból ismert, megrajzolta a magyar szálláshelyek történelmi-földrajzi térképét – valójában a honfoglaláskori Magyarország elképzelt térképét. A térképek 1771–1772 között készültek el. Hell Miksa Cornides Dánielnek készítette

¹² FODOR Ferenc, *A magyar térképírás*, I–III, Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, 1952.

¹³ HELL Miksa híres csillagász, és a földrajz, kartográfia, filológia és történelem iránt érdeklődő, de a Habsburg Birodalom művelődésszervező életében aktív szerepet vállaló jezsuita pap volt. Fontosak a mágnesesség, a geológia, de az orvostudomány terén tett kutatásai is. Lásd Maximilian HELL, *Tabula geographica Ungariae veteris ex historia Anonymi Belae regi notarii*. Pestini, 1801. PINZGER Ferenc SJ. *Hell Miksa emlékezete*. Budapest, 1920, BARTHA Lajos, *Hell Miksa expedíciója és a csillagászati egység kérdése*. In Csillagászati évkönyv, Budapest, 1969, Alexander MOUTCHNIK, *Forschung und Lehre in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Der Naturwissenschaftler und Universitätsprofessor Christian Mayer SJ (1719–1783)* in (Algorismus, Studien zur Geschichte der Mathematik und der Naturwissenschaften, 54. kötet), Erwin Rauner Verlag, Augsburg, 2006. Mikko HAKONNEN, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland, 1828–1918*, Societas Scientiarum Fennica, 1986, Helsinki, 226.

ezeket 1772-ben a Szirák nevű magyarországi településen. Címe *Tabula geographica Hungariae Veteris ex Historia Anonymi Belae Regis Notarii*, léptéke pedig 1:1 600 000. A cím díszítésében Árpád fejedelem megválasztása és a hét magyar törzsfő szerepel, igazi szellemi rokonságot sugallva Bod Péter hasonló reprezentációjával. Ezt a térképet azonban csak 1801-ben publikálták. A térképkiadás nem volt idegen Cornides Dániel és az Engel könyvkiadó tevékenységétől sem.¹⁴ Az említett tudósneveket ismerjük már Bod Péter levelezéséből is, és bizonyítékai annak, hogy a tudomány mozgása a *Respublica Litteraria* határain belül addig nem ismert fejlődésen ment át. Azonban az a tény, hogy Szászky Tomka János az első olyan tudós volt, aki a történelmi földrajz úttörőjeként igen fontos lépéseket tett meg a tudományfejlesztés terén, amely a szakkutatás számára kevésbé köztudott.¹⁵ Nem meglepő tehát, hogy Bod Péter kartográfiai munkássága is majdnem ismeretlen a kutatók számára, sokkal inkább irodalom- és egyháztörténetesként tartván őt számon. Ehhez hozzájárult az is, hogy Bod Péter egyháztörténeti művének egyik kéziratába (*Historia Hungarorum ecclesiastica*) fűzött térkép eddig kéziratban maradt. Ismerve Szászky Tomka János, Bod Péter és Hell Miksa tevékenységét, abban a kérdésben, hogy ki volt a magyar történeti földrajz első megálmodója, vagy árnyaltabban kell fogalmaznunk, vagy újra kell fogalmaznunk válaszun-
kat az újabb felfedezések tükrében.

Amint már említettem korábban is, publikáltak erdélyi, történelmi vonatkozású térképeket, a Fejedelemség határait vagy a püspökségek beosztását tisztázandó céllal. Így például a firenzei Fra Mauro (1457–1459 között Corvin Mátyás udvarában) a Szent István korában alapított püspökségek határait próbálta térképre vinni, de valójában a területleíró és történet földrajzi szempontokat megfogalmazó kartográfia csak a XVIII. században kapott erőre az államismereti iskola hatására. Mégis, ha a XVIII. századi térképtörténet előzményeit és egyben forrásait szeretnénk megismerni, akkor a klasszicizmus *itinerarium geographicum* gondolatát kell kiemelnünk, mint archetípust a hasonló XVIII. századi kartográfiai megnyilvánulásokhoz.¹⁶ Az ókori térképek felhasználásának élő bizonyítéka a híres római *Tabula Peutingeriana*¹⁷ név- és út adatainak az újrafelhasználása volt. A Peutinger-féle térkép hasznos adatokat szolgáltatott mindazoknak, akik Közép- és Kelet-Európa ókori földrajzát szerették volna megismerni. Szászky Tomka János például két római térképet használt fel arra, hogy Erdélyt (Napoca [Kolozsvár]) és a Fekete-tenger környékét ismertethesse. Bod Péter térképének itineráriuma valójában a Peutinger-féle szemléletmódnak újrafogalmazása, amelyet összevetett a későbbi térképkiadásokkal, éspedig Abraham Ortelius (1596), Johann David Koehler (*Regiones Danubianae*, 1720) és Szászky Tomka János Dáciát, Moesiát, Tráciát és a szármataikat bemutató 4 térképével (2. ábra).¹⁸

Az előzmények és a kortárs térképészek, történészek tevékenységét ismerve, egyszerre érdekfeszítő és fontos annak a megállapítása, mennyiben járult hozzá Bod Péter az erdélyi térképtörténet fejlődéséhez?

¹⁴ Lásd: Lásd: Daniel CORNIDES, *Vindicae Anonymi: Belae Regis Notarii*, Johann Christian ENGEL kiadása, Budae, 1802.

¹⁵ Lásd PAPP-VÁRY Árpád, *Mit adott a magyar térképészet hazánknak és a világnak*, in A Kárpát-medence történeti földrajza, szerkesztő FRISNYÁK Sándor, Budapest, 1996; KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980; CSAPODI Csaba, *Az Anonymus-kérdés története*, Budapest, Magvető Kiadó, 1978; GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, I–III, IV, 1963–66, 2000; PRINZ Gyula, *Magyarország tájrajza. Magyar föld, magyar faj*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1938; PAIS Dezső, *Magyar Anonymus*, Budapest, Magyar Irodalmi Társulat, 1928; DÖBRENTEI Gábor, *Hell Maximilian élete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 1817.

¹⁶ GRÓF LÁSZLÓ, *Carta Hungarica*, Budapest, 1988, 11.

¹⁷ A *Tabula Peutingeriana*-t, az augsburgi Konrad Peutinger (1465–1547) műgyűjtő másolataként adták ki 1598 Antwerpenben. Több kiadást ért meg a XVII. század folyamán.

¹⁸ Lásd a 4. számú térképet, in Szászky Tomka János, *i.m.* 20.

2. ábra. A Peutinger féle Dacia és Moesia, Szászky Tomka János által újrarajzolva.

Szükséges annak megállapítása, hogyan, milyen módszerekkel és mikor térképészkedett Bod Péter, sok egyéb tevékenysége mellett, előbb vagy ugyanakkor, mint a jezsuita vagy lutheránus társai?

A szaktudomány érdeklődését Bod Péter csak az utóbbi időben, 2000 után keltette fel, erről a kartográfia nem is értekezett korábban, bár kiadott térképei (*Isten vitézkedő Anyaszentegyháza*, 1760) számos példányban nyomták könyvtáraink polcait. Gróf László oxfordi térképtörténész volt az, aki lelkes, alapos és szakszerű vállalkásával utánajárt az első magyar nyelvű feliratokkal ellátott világtérképnek és felfedezte annak szerzőjét, a magyarigeni Bod Péter tiszteletét.¹⁹ Ez a felfedezés maga után vonta az antikváriusok hirtelen született érdeklődését is.²⁰ Maga Bod Péter két okból látott neki a történelmi kartográfia területén való szárnybontogatásnak. Elsősorban azért, mert az államismereti iskola általános szempontjait követve szükség volt egy terület alapos történelmi-földrajzi megismerésére és kutatására,²¹ másrészt személyes indíttatásból, mert érzekelte, hogy a Németalföldön kiadott Erdély-térképek²² számos pontatlanságot, elírást és hibát tartalmaznak, s ez elszomorí-

¹⁹ A Bod Péter által írt *Isten vitézkedő Anyaszentegyháza* mellékleteként megjelenő kontinentstérképek kritikáját Gróf László oxfordi történész publikálta tanulmányában *Maps of Bod Péter, Cartographica Hungarica*, N. 8., 2004. május, 40–57.

²⁰ Egy térképekkel is rendelkező példány a BOD Péter, *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásának Históriája* mely az Isten magyar népének hasznára egyben szedegetett és a dolgok nagyobb megvilágosztatásáért, a világ négy fő mappáival kiadattatott, Imhof Rudolf János és a fia által, Basileában, 1777, és úő, *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza*, Basel, 1760, 2002-ben több, mint 600 EUR-ba került az antikváriumban.

²¹ Lásd ezt Petrus BOD, *Siculia hunno-dacica*, bevezető részében, Bibliotheca Telekiana Marosvásárhely, ms. 18, Tf. 1028, colligatum, 395-401.; *Liber literarius*, valamint BOD Péter, *Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungariae Notitia In qua Auctores veteres ac recentiores, qui historiam Hungariae ac Transilvaniae integram vel ex parte, civilem, aut ecclesiasticam adcurate vel minus tradiderunt, cum crisi plerumque recensentur*, [Opera et studio Viri Clar. Petri Bod, in Eccla. Refor. M. Igeniensi V.D.M.], ms., Sardini, 1768, Bibliotheca Telekiana Marosvásárhely, Tq. 1510/a és Tq. 1510/b, 15–23. Itt a következő nevek jelennek meg: Reichesdörffius, Ptolemeus, Collectio Elzeviriana, Kelpius, Blaeu, Vincenti Corneli, Visconti, Troster, Zeler stb. és egy befejezetlen *Liber geograficus*, vázlatát, amelyben folyók, hegyek, települések és régiók vannak felsorolva.

²² Lásd ORTELIUS, *Hungaria*, és BLAEU, *Hungaria*, in: *Carta Hungarica*, Balatonkenese, 1988, 57, 67.

totta a jóra való lelkeszt. Mindezekből az általános és személyes szempontokból kiindulva Bod Péter úgy látta jónak, hogy maga is bekapcsolódjon hasonló tevékenység által a történelmi földrajz, és kartográfia megjobbítási törekvéseibe. A földrajzi és ezzel egyszerre térképészeti érdeklődése egyre fontosabb helyet foglal el főleg az 1760 után megjelent történetírással foglalkozó műveiben. A *Magyar Athenas* Bél Mátyásra, Mikovinyi Sámuelre, Szászky Tomka Jánosra vonatkozó roppant dicsérő-pozitív magyarázatai²³ markánsan jelzik, hogy Bod Péter nem csak szimpatizált, hanem helyenként át is vette az államismereti iskola tudományarzenálját. A *Székegyföld leírása (Siculia Hunno-Dacica)*, a szászok, magyarok és románok által lakott területek részletes történeti földrajz szempontjából is izgalmas adatokat tartalmazó ismertetése, a folyók, hegyek és települések részletes közlése, valamint mindezek összegyűjtése egy *Liber geograficus*-ba nyilvánvaló jelei Bod Péter történetföldrajzi érdeklődésének. Világos jele annak is, hogy a korai felvilágosodás apró, de megbízható lépéseket tett meg, Erdély ezen apró, de jelentős szegletében is: Magyarigenben.

Az a négy térkép-mappa, amelyeket *Isten vitézkező anyaszentegyháza*²⁴ számára készített, annak ellenére, hogy a kor térképészetének szempontjából kezdetlegések, mégis a kutatók érdeklődésére számíthattak. A térképek által Bod ismertette azokat a holland, illetve svájci forrásokat, amelyeket az elkészítésükhöz használhatott. Ezek a térképek az első magyar nyelvű kontinentstérképek. Eddig ezek a térképek jelentették a legfőbb fogódzót Bod Péter térképészetének kritikájában. A térképeken látható címerpajzsok kezdetlegések. Afrika térképének címerpajzsában a tigris macskaszerűen szelíd, a kígyó idegesen tekereg, egy passzív, de felfegyverzett bennszülött oldalán, akinek háttérábrázolása a köztisztelőben álló piramis és a közönséges afrikai pálmafa. A címerpajzsok naivitását csak fokozza az Amerika címerpajzsán pózoló, tolldíszes indián, aki mögött ott van egy köteg cukornád. Természetes a kérdés tehát, Bod Péter milyen források alapján rajzolhatta a térképet? Amint munkásságából kitűnik, ismerte Blaeu, Ortelius, Morando Visconti és Cluverius kiadványait. Az a tény, ahogyan a Dunát rajzolja, azt igazolja, hogy Marsigli és Müller javításait a Duna folyását illetően nem használta. Mindezek arra a következtetésre vezetnek, hogy Bod Péter egy ezeket megelőző forrásmunkára támaszkodhatott. A leideni kiadású térképgyűjtemények vizsgálata kiderítette, hogy Bod Péter mestere ebben az esetben Georg Mattheus Seutter *Atlas Novus*.²⁵ Bod Péter térképkészítési módszere sokrétű: lefordította a neveket magyarra, egyszerűsítette a nyomtatandó kartusokat, és pontokkal jelölte a reformáció útját a világrészekben. Ebben térképre vetítette mosheimianus hatásokban gazdag művének azon részeit, ahol épp a protestantizmus terjedéséről beszélt. Bod Péter értelmezésében a pontozás, illetve *itinerarium* a megértés és földrajzi-történelmi eligazodás legfőbb segédeszköze. Ebben, amint majd a későbbiekben kiderül, igen közel áll a honfoglalás pontosított *itinerarium* ábrázolásához és nem egészen távol attól, amit a történeti földrajz feladatként meghatározott.

Bod Péter részéről a kartográfiai színvállás és hitvallás a *Magyar Athenas* Mikovinyi Sámuelről írt szócikkében keresendő, ahol a kiváló térképész-matematikust jellemezve hangsúlyosan állapítja meg azt, hogy az Bél Mátyás históriáihoz készített térképeket „azon mesterség regulái által.”²⁶ Ez az apró, de mégis

²³ BOD Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe bocsátott írással által esmértekké lettek, jó emlékezeteket fen-hagyták, Históriaikok. Mellyet sok esztendő-k alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedetett, és az mostan élőknek, ez-után következendőknek tanuságokra, jóra-való felszerkentésekre közönségessé tett.* F. T. S. Bod Péter. A' M. Igeni Ekklesiában a' Krisztus Szolgája, Szeben, Nyomtatott 1766, 250, 356.

²⁴ BOD Péter, *Az Isten vitézkező Anyaszentegyháza*, Basel, 1760.

²⁵ GRÓF László, *Maps of Bod Péter*, in *Cartographica Hungarica*, 8 (2004/május), 50, vö. GRÓF László, *Bod Péter térképei*, in *Geodézia és kartográfia*, 2004/2, 34–38; uő., *Bod Péter térképei*, in *Bod Péter a historia litteraria művelője*, Historia Litteraria 15, Budapest, Universitas, 2004, 95–100.

²⁶ Lásd BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszében, 1766, 356. Vö. a négy kartográfiai módszerrel, amelyet az államismereti iskolában alkalmaztak, lásd BAK Borbála, *Történeti földrajz*. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk.: BERTÉNYI Iván. Bp., 1998. (A történettudomány kézikönyve I.) 77–97. (2., jav. bőv. kiad.) [2001] 66–82.

sokatmondó megállapítás sejteti Bod Péter beletörődő álláspontját, amellyel majdnem tehetetlenül és egyben naivan szemlélte saját kartográfiai munkásságát a XVIII. század egyre szakszerűbb és törtetőbb térképészet-tudományának sikereivel szemben. Másrészt megállapítása jelzésértékű is, hiszen beismeri a tudományok szakosodását és implicite azt is, hogy a polihisztorság-ciceronianizmus ideje leköszönt, senki sem lehet egyszerre jó lelkész, matematikus, történész, irodalmár, térképész stb. Mégis, ha csak a világ-térképeket néznénk is, Bod Péter munkássága fontos, mert ő az, aki a lehetetlennek tűnőt megpróbálva lefordítja az idegen hangzású neveket magyarra.

Ismerve annak az értelmiségi körnek a tevékenységét, amely a térképészetet mint eszközt felhasználta a modern történelmi vitában, kutatásunkban érdeklődéssel szemléltük Bod Péter honfoglalást ábrázoló térképének forrásait is. Első szemrevétele már kitűnik az, hogy ez a térkép vitathatatlanul fontos Erdély XVIII. századi térképtörténetében.

Bod Péter honfoglalást bemutató térképe, amelyben a törzsek itineráriumát igyekezett bemutatni az őshazától, *Magna Hungariától* Pannóniáig, 3500 x 1450 mm. nagyságú (3. ábra). Nem nehéz észrevenni, hogy föld- és vízrajza követi a már korábban ismertetett Seutter-féle atlaszt, amin Bod már korábban dolgozott *Isten vitézkedő anyaszentegyháza* térképeinek elkészítésekor. Sőt az *itinerárium* pontozása sem ismeretlen számunkra. Itt azonban már a törzsek vándorlását, szálláshelyeit és szétválását hivatottak példázni. Meglepetést jelenthet Eurázsia ábrázolása, amely nem csak *novum*, hanem arra való törekvés is, hogy a honfoglalás folyamatát nem külön térképeken, hanem összességében, illetve szintézisszerűen láthassa az arra érdekelt. A pontozás kanyargása és településnevekkel való találkozása végülis a források térképre vetítésének újbóli kísérlete, amellyel Bodnál már korábban is találkozottunk. Ugyanezt a szemléletmódot sugallja Szászky Tomka János néhány térképe is, azzal a különbséggel, hogy amíg Szászky a Névtelen Jegyző információit pontozza négy külön térképen át, addig Bod Péter kohéziót és könnyen áttekinthető útvonalat ajánl az olvasónak. Bod nem részletezi Szkítia földrajzát, annak ellenére, hogy a szövegben erről részletesebben ír, hanem céltudatosan arra törekszik, hogy az őshaza, *Magna Hungaria* minél pontosabb körvonalait meghatározza. Valójában a különböző kartográfiai megközelítések elárulják a szerzők eltérő szándékát. Szászky Tomka János forrásai segítségével pontosságra, részletességre és történeti-földrajzi szabatoságra törekszik, nyilvánvalóan pedagógiai megfontolásból. Bod Péter az összefüggésekre és az egységre teszi a hangsúlyt, nem kevesebb pedagógiai célzattal, de részben a könyvbeli szövege argumentálására törekedve. Szászky Tomka János itineráriumát négy vagy öt térkép átlapozásával lehet csak egységben látni, amelyek azonban történetpolitikai térképek is egyben, ha az adott itinerárium-részlet kronológiáját együtt látjuk a birodalmak ábrázolásával. Bod Péter térképe azonban az egyszerűség és közérthetőség elveit követte, amellyel a földrajzi és térképészeti pontatlanság veszélyének tette ki magát. Ezzel nyilvánvalóan eltávolodott a térképészet „reguláitól” egy egyszerű, közérthető, argumentatív és összefoglaló bemutatás érdekében. Ezzel Bod Péter honfoglalást ábrázoló térképe nem fogalmazott meg következetes kartográfiai célokat. A szerző nem szeretett volna térképsorozatot, sem történetföldrajzi részteket bemutatni, hanem célja az volt, hogy a népvándorlás itineráriumát egységben láttassa. Ezt a szándékot igazolja a térkép címerpajzsán megjelenő szövegrész is: *Tabella antiquam Hungarorum sedem et iter in Panoniam exhibens*. Bod azért készítette térképét, hogy erdélyi protestáns egyháztörténetében kifejtthesse, megmagyarázhassa a magyarok eredetét, ahogy az kézirat I. könyvének III. fejezete I. paragrafusában az nyilvánvalóvá válik, végül is ott, ahol a térképet is a kézirat lapjai közé helyezve megtalálhatjuk.²⁷ A térkép alkalmat adott neki arra, hogy szöveggözlését kartográfiai érvekkel is, de tudományosan alátámaszthassa. Sajnos térképe nem jelent meg nyomtatásban, így a honfoglalást ábrázoló tér-

²⁷ BOD Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I kötet, ms. 187, Nagyenyed, 1765, 12–13.

kép sem kerülhetett az olvasók elé mind a mai napig. Térképét, amelyet 1750–1755 között készíthetett el a *Historia Hungarorum Ecclesiastica*²⁸ számára, nem küldte el Johann van den Honert leideni egyháztörténet-tanító professzornak kiadás végett, és ezzel anonimitásban maradt a Bethlen Kollégium Könyvtárának kéziratai között. Szerintünk térképrajzoló munkáját, ahogy a javítások és kiegészítések is sejtetik, 1760 után folytatta. A térképjavítás és írás folytatása az időközben beszerzett forráskiadványok beszerzésének tulajdonítható.

Ahhoz azonban, hogy Bod Péter térképét történelmileg értelmezzük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jezsuita történetírás addigra elért forrásközlő eredményeit sem. Bod Péter könyvbeszerző és térképrajzoló tevékenysége ehhez a típusú könyvbeszerzéshez is igazítható. Kutatásaink szerint Pray György és Dzszericzky Ince jezsuiták forrásközlése hozzájárult a térkép elkészítéséhez is. Pray, hasonlóan Bél Mátyáshoz, történelmi műveiben a hun-avar-magyar rokonságot vallotta. Ő azonban az őshazát, *Magna Hungaria*t Kína északi részébe helyezte, azonos primer szálláshelyet jelölve ki a hunok és a magyarok számára is.²⁹ Az ő meglátásában az avarok korai telepések Moldvában.³⁰ Bod követte ezt az álláspontot kartográfiai szempontból, Bél hatása alatt is, de az őshaza területének megállapításában némileg eltér a jezsuitától. Történelmi forrásaiban Pray mellett hangsúlyosan érezhetjük Bél Mátyás³¹ és Behamb³² hatását is. Bár ismerte Anonymus Gestáját, Bod alig használja ezt a művet a térkép megrajzolásában. A Vereckei hágón való átkelés információját és bejelölését például a Névtelen Jegyző adatai alapján ismerteti. A magyar törzsek itineráriumban Bíborbanszületett Konstantin (913–959) leírását vette figyelembe. Szászky Tomka Jánoshoz hasonlóan, Bod Péter ismerte és használta ezt a könyvtárban is meglévő könyvet (*De administrando imperio*) azáltal, hogy Kéri Borgia Ferenc jezsuita történész (1702–1768) az *Epitome historiae Byzantinae* III. kötetében közölte.³³ Az *iter Hungarorum* és a szálláshelyek megrajzolása kapcsolatban állt a legújabb e témakörben megjelent forrásközlésekkel. Bod Péter láttatásában Etelközből a magyar törzsek két irányba kezdtek el vándorolni: az első csoport a Vereckei Hágón át a Kárpát-medencébe indult el, Kijev közelségében haladva el (a *De administrando imperio* leírása szerint) a másik csoport pedig a közeli Moldvába tartott (Pray Krónikája szerint) (3. ábra).³⁴

²⁸ Egyháztörténeti kéziratainak I–III kötetét (valójában kéziratainak másolatait) Ajtai Abód Mihály, az enyedi Kollégium egyháztörténet tanára, 1756 körül elküldte a Leideni Egyetem teológiájára, Johann van den Honert, Bod Péter egykori (1740–1743 között) egyháztörténet tanárának kiadás végett. A kéziratok kiadásának lehetetlensége és Honert halála miatt átkerültek Daniel Gerdes, groningeri egyháztörténet-tanító professzor asztalára. Gerdessel Bod Péter élénk levelezést folytatott. Sajnos Gerdes sem tudta kiadni Bod Péter kéziratait, és ennek halála után 1765-ben a kéziratok átkerültek a Leideni Egyetemi Könyvtár Régi Levéltárába. 1888-ban latinul kiadták, de térkép nélkül, amelyet csak a nagyenyedi eredeti kéziratban helyeztet el. Mivel a kézirat első kötetében helyezte el, meggyőződésünk, hogy a térkép elkészítése 1745 körül kezdődött, egyszerre az első fejezet megírásával és 1750 körül került a kéziratba, akkor, amikor Bod Péter előkészítette ezt kiadás céljából.

²⁹ Georg PRAY, *Annales Hunnorum Avarum et Hungarorum*, cf. Matthias BÉL, *Adparatus ad Historiam Hungariae, sive collectio miscellanea*, Posonii, 1735–1747.

³⁰ „*Avares videntur ante annum 553 Moldaviam iam tenuisse*”. Georg Pray, *i. m.*, 199.

³¹ BÉL Mátyás, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, 1723. Ez a kötet volt valójában az államismereti iskola történészeinek a programfüzete, amelynek segítségével maga Bél is megvalósíthatta a *Notitia Hungariae* öt kötetét. Bod a magyarok eredetét firtató fejezeténél intenzíven használta Bél Mátyást. Vö. Bod Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I kötet, 12.

³² BEHAMB Johann Ferdinand, *Notitia Hungariae antiquo-moderna Berneggeriana*, Argentorati, 1676.

³³ Kéri BORGIA Ferenc, *Epitome Historiae Byzantinae, et cum pluribus Graecis praesertim scriptoribus concinnata, a Theophilo Imperatore ad Basilium iuniorum*, Tyrnaviae, 1740, 84–87.

³⁴ Lásd BOD Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I 12–13 számozatlan térképszelvény.

Mivel csak 1766-ban kapta meg Pray György forráskiadását, Bod az eredettörténet kérdéseiben Dezsericzky Incét követte. Dezsericzky volt az, aki elsőként publikálta Julianus barát ismertetését a magyar őshazáról, amelyet a Vatikán levéltáraiban kapott meg. Az erről szóló publikációt gróf Ráday Gedeon segítségével szerezte be 1756 után.³⁵ A dokumentum megtalálásának tényét Bod Péter a *Siculia Hunno-Dacica*-ban nagy örömmel említette meg. Bod Péter térképkészítő tevékenységéhez feltétlenül szükséges ismernünk ezt a kötetet, hiszen eredetkutatása sokban kapcsolódik az 1765-ig kiadott, illetve felfedezett forrásgyűjteményekhez, ami térképének megszerkesztését is befolyásolta. A kéziratban maradt művében *A magyar ÁBC*-ben, az A betű kifejtésének címszava az **Avar**, amelynek történelmi kifejtését Bod Péter, Bél Mátyás *Adparatus* műve alapján végzi el. A Kaspi-tenger és az őshaza kapcsolata, illetve az avar, magyar származás egybecseng a történész láttatásában:

„Avarok = régi magyarok, akik Krisztus után 564-ben jöttek be Keletről, Európába, a Kaspi Tenger környékéről, és akik a Duna és Magyarország környékén laknak, addig ameddig Nagy Károly nem pusztítja őket el 791-ben [...] Királyaikat bánoknak vagy kagánoknak nevezték. I. Kagán Krisztus után 568-ban elfoglalta Dáciát és Pannoniát, dinasztiája pedig IX. Kagánig tartott. Hunoknak is hívták, de magukat az Abarisok után nevezték el.”³⁶

A székelyek történetében a magyar eredetelmélet Bod továbbfejlesztette, és eredetelméletét kiterjesztette a székelyekre is: bizonyításában a hunok = avarok = magyarok/székelyek azonos eredetűek. Ebben a véleményében nyilvánvalóak az államismereti iskola tanításai (már az 1735-ös, karriere kezdetén írt ABC-ben), valamint a jezsuita történetírás eredményei (az 1756, 1766-os könyvbeszerzései alapján), amikor is Dezsericzky és Pray alapján az avaroknak (magyaroknak) a Moldvában való korai letelepedése már a történelmi forrásokon túl kartográfiai valósággá válhatott. (4. ábra.) Véleményünk szerint tehát a tér-

4. ábra. Itinerarium Moldvában és Pannóniában

³⁵ Lásd BOD 1756-ban, Ráday Gedeonhoz írt levelét. Kiadta Szabó Ágnes, in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, X. szám, Budapest, 2002, 215.

³⁶ BOD Péter, *Az ABC-ről*, Nagyenyed, 1738, ms. 245, 14–15.

kép megrajzolásának ötlete egyháztörténete első fejezetének megírását is jelentette egyben. Az 1745-ös esztendő tkinthetjük a könyv első fejezetei megírása kiindulópontjának. A térképszerkesztést alapjaiban Bél Mátyás *Adparatus* című művének eredetelmélete szolgáltatta, majd a későbbi korrekciókat és kiegészítéseket 1766-ig a jezsuita forrásközlések határozták meg. Az ötlet megszületésétől (1745-től) a kiforrott térkép megrajzolásának időperiódusaként az 1750–1756 intervallumot tartom elfogadhatónak. Amit Bod egyháztörténete preambulumban tárgyal, jellemző tehát a Székelyek történetére (*Siculia Hunno-Dacica*) is. Bod követi a magyar törzsek *Hungaria Magna*-ból, a Kaspi-tenger mellől való elindulását, és Eteközön keresztüli megérkezését részben a Prut és Dnyeszter közötti területre, majd Erdélybe (Dacia) és Pannóniába (főleg a Balaton környékére).³⁷

„*Tractum illum qui fluminibus Istro ac Nistro intercluditur, ubi nunc Moldavia ac Valachia est, occuparunt Daciam, Pannoniamque ob solam libertatem*”³⁸.

Az eredetelmélet és kartográfia kapcsolatrendszerén túl azonban ez a térkép több szempontból is figyelmet érdemel. Elsőként épp azért, mert Bod Péter magyar eredetelméletének a történelmi földrajz szellemiségében eredeztethető sikeres és áttekinthető kartográfiai átültetése. Másodsorban, mert korábbi, vagy legalábbis egyidejű a hasonló, a Habsburg Birodalomban észlelhető kartográfiai próbálkozásokkal, például Szászky Tomka János vagy Hell Miksa tevékenységével. Harmadsorban világos jelzés a térkép arra nézve, hogy az eredetelmélet forráskutatása Erdélyben is méltó visszhangra talált, mint a Schwandtner által közölt Anonymus-gesta vagy Pray és Dezsericzky forrásközlő művei.

6. ábra. Az őshaza kérdése és a vándorlás kezdete

³⁷ Petrus BOD, *Siculia Hunno-Dacica*, 395.

³⁸ *Uo*, 400.

Ezáltal Bod Péter próbálkozása, hogy a magyarok honfoglalását az Euráziát ábrázoló egyetlen térképlapra vetítse (amelyen a pontozott útvonalak, Bod tevékenységéből már közismerten, a honfoglalás itineráriumát és stációit jelölték be), az első és emlékezetes erdélyi térképtörténeti próbálkozás arra nézve, hogy a kartográfiai pedagógiai és argumentatív történelmi térképészetté változtassa. Mindezt az erdélyi történelmi földrajz első kartográfiai jeleként határozhatjuk meg.³⁹ Aprólékosan kidolgozott térképében a magyarok eredeti szálláshelyét, őshazáját (*Antiqua Hungarorum sedes*), a Kaspi-tenger vagy -tó fölött képzelte el, ahogy ezt már 1738-ban megírt *ABC*-jében is említette.⁴⁰ A kontinensek kontúrvonalait zölddel színezte ki. (6. ábra) A térkép bal alsó sarkának címerpajzsában piros színnel a magyar honfoglalók litografált rajzát és a térkép címét formázta meg (3. és 5. ábra). A kartus rajza Bod Péter történelmi felfo-

3. ábra. *Tabella antiquam Hungarorum sedem et iter in Pannoniam exhibens*, in Bod Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, Nagyenyed, 1765, Bethlen Gábor Könyvtár, ms. 187, 12-13. o.

5. ábra. A vándorló magyarok Bod Péter térképén

³⁹ Bod Péter újrafogalmazta Szászky Tomka János pedagógiai célzatú térképeit. Az ilyen típusú kartográfiaira tett hatástörténetért lásd TÖTH Gergely és TÖRÖK Enikő cikkei, in SZÁSZKY TOMKA János, *i. m.*, 7–13.

⁴⁰ A „*Mare Caspium*”-ról és Szkítiáról szóló adatokat Bod Péter Plinius alapján dolgozta fel. Lásd BOD Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, 13.

gását tükrözi a székelyek eredetével kapcsolatosan is. A litográfián elől a turulmadaras zászlót vivő magyar lófők (főrendűek) körvonalai látszanak, akik után a gyalogos közrendűek, székelyek zárják a sort. Bár a rajzban a turulmadár formája még sok kívánnivalót követelne, a rajz maga nem feltétlenül naiv, ami arra utal, hogy Bod Péter rajztehetsége nem megvetendő. A térkép címerpajzsán látható rajz szempontjából, amelyben történelmi események és folyamatok ábrázolása a cél, Bod Péter és Hell Miksa kapcsolata figyelemreméltó. Egyik a honfoglalók menetelését (Bod Péter), másik Árpád megválasztását (Hell Miksa) ábrázolja. A rajzok a történelmi gondolkodásmód rokonságban álló gyökereit sejtetik. (5. ábra.)

Amennyiben Bod Péter térképen használt földrajzi neveit vesszük figyelembe, akkor megállapítható, hogy ő a XVIII. századi geopolitikai-történelmi ismeretek tárházát kamatoztatta úgy, ahogy azokat Pray-nál, Dezsericzy-nél, Bél-nél és Szászky Tomka Jánosnál láthatta, és amelyeket újkori és középkori krónikák adataival egészített ki.⁴¹ Meglepően rokon vonásokat mutat Bod Péter térképe Szászky Tomka Jánoséval, akinek honfoglalást bemutató térképein (*Hungaria Magna in regna et provincias divisa*, Posonii, 1750) a magyar törzsek útvonalai úgyszintén megtalálhatók. A magyar népvándorlás két ágának ábrázolásában a Moldvában letelepedett elődök bizonyára a madéfalvi menekülés előtti magyar telepeket voltak hivatottak jelölni. A másik honfoglaló csoport Kijev mellett, a Vereckei hágón át érkezett Bod rajzában is a Kárpát-medencébe. Mindezt Bod Péter a *Siculia Hunno-Dacica*-ban (a székelyek történetében) is leírta. Mégis a térkép pontosabb szemrevétele elárulja a jezsuita történetírás hatásait is, amelyek Pray és Dezsericzy művein át, 1753 és 1763-ban érkeznek utólag térképének megrajzolásába. Az avarok (magyarok) korai moldvai megtelepedését Bod Péter történetkartográfiai valóságként rajzolta be. Magyarország újrarajzolása és pontosabb beillesztése a Kárpát-medencébe, Erdély-Dácia és a Kárpátok vonulatának figyelembevételével, jelzi Bod Péter fáradozásait abban, hogy térképe földrajzilag is minél pontosabb lehessen.⁴² Lényeges azonban, hogy Hell Miksához hasonlóan a térkép Bodnál is magyarázatra szorul. Amíg Hell Miksa csak a térképet magyarázta, addig Bod Péter a magyar nép származásáról szóló fejezetet építi a térkép köré.

Európa és Ázsia megrajzolásánál Bod különféle térképészeti forrásokat használt. Közép- és Nyugat-Ázsia földrajzát illetően Bod két forrást használt fel: egyik Klaudiosz Ptolemaiosz térképe (Kr. u. 150 körül készülhetett), a másik Hérodotos információit dolgozta fel, főleg Skythiát illetően.⁴³ Szászky Tomka Jánostól és Hell Miksától eltérően Bod Péter városnevei majdnem kizárólag Ázsiában találhatók (*Hiangem, Olgar, Dimka, Askin*). A néppé alakulás őshelye és annak a lehető legpontosabb történetföldrajzi megrajzolása Bod számára is igen fontos feladatot jelentett. Az őshazáról szóló információkat a Hoffman-lexikon⁴⁴ és a már ismert, Dezsericzy által publikált Julianus-féle jelentés alapján jelentette meg. Akkor, amikor Bod a XVIII. századi földrajzi neveket ismeri, nem vonakodik megnevezni őket: „*Rha hodie Volga fluvium*”, „*Turcmannia olim Sogdiana Regio*”⁴⁵, „*Chersonesus Taurica hodie Crimea*” stb. A térkép szerzője tudatosan kiemelte azokat a városokat, folyókat és megnevezéseket, amelyeket a magyar származástörténet és az eredeti származáshelyek szempontjából fontosnak tart. Ismerte és bejelölte az *Ob* folyót és mel-

⁴¹ „*Maiores nostros a septemtrionalibus egressos oris aut regionibus Scythicis venisse in has plagas traditione circumfertur vulgari*”. Ua. Bod történelmi értékelésében BÉL Mátyás, *Prodromus*, 60. és *Adparatus ad Hist. Hung.* III. kötetének, 89. oldalaira támaszkodik.

⁴² Lásd a *Historia Hungarorum ecclesiastica* Bod által újra áttekintett másolatát, I 12–13. A térkép címe *Tabella antiquam Hungarorum sedem et iter in Panoniam exhibens*.

⁴³ Látható jele Hérodotos felhasználásának a „Budinas gens” („a budinok népe”), akikről Dareiosz szkiták elleni hadjáratánál esik szó. Lásd a 2. térképet in SZÁSZKY TOMKA János, *i. m.*, 18. Ptolemaiosztól átvett információkért lásd BOD Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I 13.

⁴⁴ „*Rhymnici montes Scythiae, hodie sunt in Tartaria deserta ad fontes Rhymnici in limite Moscoviae Borealis versus Obium fluvium*”. HOFMAN Johann Jacob (1635–1706), *Lexicon universale*, Leiden, 1698, 116.

lékfolyóit (Irtis, Isim), *Volgát* és annak folyóit, *Kámát* és *Iaxartest* (ma *Szir-darja*). Klaudiosz Ptolemaios újra kiadott térképének segítségével igen fontos lett a Kaspi-tengerbe ömlő *Ural* (*Rhymnicus*) folyó az őshaza megállapítása céljából. Bod Péter térképszemlélete szempontjából az őshaza, *Magna Hungaria* az *Ural* (*Rhymnicus*) és *Volga* (*Rha*) folyamközben volt található. (6. ábra)

Az itineráriumot, útvonalat jelző pontok az Ural hegység nyugati oldaláról indulnak (3. és 4. ábra). Ezáltal Bod Péter, aki a magyar-avar-szkíta-hun közös származás hirdetője volt, kartográfiai szempontból közeledett a mai kutatás álláspontjához az őshaza helyét illetően, főleg a jezsuita történetírás segítségével köszönhetően.⁴⁶ Ha Bod Péter térképét egy mai politikai térképre vetítjük, akkor az általa megrajzolt *Magna Hungaria* ma Baskíria, Tatárország, az Udmurt Köztársaság területén található. Az a figyelmesség, amellyel Bod az őshaza körvonalait megrajzolta a Volga, Don, Ural, Ob és Szir-darja környékén, egy új-fajta eredetelméletet ismertet, egyelőre csak kartográfiai szempontból.

A vándorló magyar törzsek itineráriuma áthalad a Volga folyón, a *Kaukázus* hegység északi részén, a *Donon* és *Donyecen*, az *Azovi-tenger* Északkeleti részén, valahol a Don deltájának közelében (*Taganrog-öböl*)⁴⁷, majd *Kis-Tatárországot* átszelve (*Tartaria Minor*), a *Dnyeperen* át a magyar törzsek két részre oszlanak. Az egyik pontozott *itinerarium* a *Fekete-tenger* északi része fölött, kiemelve *Etelköz* területét, a *Dnyeszter* folyó átszelése után, és a mai Moldvai Köztársaság területén áll meg. A másik útvonal áthalad a Kárpátokon és a Kárpát Medencében, az Olt, Tisza és Duna folyók körül, Hungáriában és Dáciában ér véget. Bod nem tartotta érdemesnek részletezni Magyarországot, így a Balaton berajzolását is elhanyagolja, annak ellenére, hogy műveiben leírta, hogy körülötte is letelepedtek magyar törzsek. Itt csak két várost említett meg, *Pestet* és *Budát* (*Ofen*). (3. ábra.)

Végül megállapíthatjuk, hogy ez a térkép igen fontos bizonyítéka annak, hogy a történelmi földrajz vonzáskörében levő történelmi kartográfia már a XVIII. század derekán megjelent Erdélyben. Bod Péter esetében, akit a szakirodalom egyház és irodalomtörténésznek, esetleg teológusnak ismer el, egy újabb adalék arra nézve, hogy munkásságában szerepet kapott a kartográfia is. Amennyiben Szászky Tomka János térképeiről elmondható, hogy elsőként ültetik át Anonymus krónikáját térképekbe,⁴⁸ Bod Péterről azt kell állítanunk, hogy ő volt az első, aki a magyarok vándorlását összefoglalóan ábrázolja az Ural hegységtől a Kárpát-medencéig. Mindez kartográfiai értelmezésben is jelzi Bod Péter és a XVIII. század olt-hatatlan barokk szomját az eredetkutatást illetően. Bod Péter térképe az első olyan térképek között említhető, amely pedagógiai indíttatásból egy történelmi és földrajzi értelmezést mutatott be a magyarok származáshelyéről és vándorlásáról. A magyarigeni tudósnak erről az erdélyi lelkesztől távol álló foglalkozásáról elmondhatjuk, hogy korábban bontakozott ki, mint a Hell Miksa térképészete és legalább egyidejű volt a Szászky Tomka János próbálkozásaival. Bod Péter próbálkozása, amellyel a magyar eredet térképre vetítését megvalósította, jelezte, hogy a történelmi hitelesség, a történelmi források tisztelete és a kritikus szellemiség követője volt. Ezt a magatartást a történelmi kartográfiában is, csak a XVIII. századdal kezdődően szemlélhetjük.

⁴⁵ Ma Tadzsiszisztán és Üzbegisztán.

⁴⁶ Bod Otrokócsit használta az avar-magyar közös származástörténet leírásánál, de felhasználta a korabeli vélekedéseket is: „*Avares genuines fuisse magyaros ac eiusdem cum Hunnis originis insulse satis negant recentiores quidam scriptores*”. Lásd BOD Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, I 13.

⁴⁷ A Maeotis mocsarainak témája megtalálható a magyar honfoglalás legendáriumában a Kárpát-medence irányába való haladás leírásában.

⁴⁸ Lásd TÓTH Gergely, *Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai*, in SZÁSZKY TOMKA János, i. m. 9.

Abstract

Although it cannot be compared to the intense cartographic work of János Szászky Tomka, Mátyás Bél, Maximilian Hell or Sámuel Mikoviny, some interest in cartography and historical geography (prompted by the idea that the geography of each state should be better known – Staatenkunde) was shown in Transylvania during the 18th century. The Baroque interest in origins, documents discovered in archives and the development of geography drew the attention of historians as well as theologians. Péter Bod (1712–1769), the reverend and historian of the Reformed Church in Transylvania, drew a map – for the manuscript version of the church history he wrote – of the origins, migrations and temporary habitation of the Hungarians. The map is simple but it helps us understand the interest which the publication of the Geste of the Anonymous Notary prompted among historians. Bod found his arguments in the ancient world (Tabula Peutingeriana, Herodotos) as well as in 18th century historiography (Mátyás Bél, Ferenc Ottoköcsi Főris, Ince Dezsericzky and György Pray). His map – which was drawn around the year 1750, but published now for the first time – is, although simple and without much claim to recognition by major European cartographers, the first attempt in Eastern Europe to describe the Hungarian migration towards the Carpathians. Besides, Bod's map is an undeniable proof that geographical history was gaining ground in Transylvania. Bod's map is one of the first maps with a didactic and pedagogical purpose in Hungarian historiography. It precedes the work that was done by Maximilian Hell and is at least contemporary with that of János Szászky-Tomka. Bod's attempt to draw a map of the origins of the Hungarian people also indicates an interest in historical truth, critical spirit and a deep respect for historical sources – all of which become the norm in historical cartography only at the beginning of the 18th century. The transformation of what Bod regarded as iter Hungarorum into a map of Eurasia by using both classical and modern information (according to the acceptance of the term which was current during the 18th century) was the first such attempt in Transylvanian history. It indicates the dawn of cartographic modernity in this part of Europe as well as the intellectual quality of the scholarly reverend from Magyarigen/Ighiu who witnessed Europe and Transylvania at the beginning of the Enlightenment and contributed through his scientific work to the development of this Age of Reason.